

Балканолошки институт САНУ, Београд

DOI 10.5937/kultura1340069J

УДК 27-36 Константин I Велики

322(37)"03"

321.18:929 Константин I Велики

оригиналан научни рад

РЕЛИГИОЗНОСТ КОНСТАНТИНА ВЕЛИКОГ

Сажетак: *Сматран најзаслужнијом личности за доктринарно и идеолошко утемељење хришћанства, Константин Велики је као раван апостолу и проглашен за светитеља. Пресудним за његово хришћанско опредељење сматра се објава Христовог монограма у сну и визији непосредно пред одлучујућу битку код Милвијског моста. Божја наклоност је изражена поруком да ће победити уколико прихвати хришћански знак и њиме обележи штитове својих војника. Доминантни пагански симболи на његовом славоуку, подигнутом у Риму у знак победе, указују, међутим, на Константиново тада другачије религијско опредељење. Уколико је у њему тада преовладала паганска вера, онда се у потоњем периоду може уочити његово поступно прихватање хришћанства. Налазећи у новој вери потребно упориште својој власти, Константин је био прагматичан и рационалан верник који је на крају свог живота обредом крштења постао хришћанин.*

Кључне речи: *паганство, хришћанство, преобраћење, мистика, обред, власт, идеологија.*

Од тренутка када га је војска, после очеве смрти, 25. јула 306. године у британском граду Јорку, прогласила за цара, у рангу августа, Константин је започео борбу за још већом влашћу. Не прихватајући тадашњи Диоклецијанов принцип тетрархијске власти, кренуо је у рат против својих савладара. Уклањањем Максимијана Херкулија 310. године, исказује претензију да се осамостали и низом потоњих победа над својим супарницима успева да завлада најпре западним а потом и источним делом Римског царства. У опису тог победничког пута истичу се необични, чудесни догађаји који су добијали различита значења и тумачења. Један од тих догађаја збио се, према легенди, на Константиновом путу из

Марсеја у Трир када је, посетивши неименовани Аполонов храм, доживео мистичко искуство у којем му овај бог открива да ће бити владар света.¹ Веза са Аполоном, грчким, али и римским, богом сунца, прорицања, медицине и других врлина, истиче се у деликатном тренутку Константиновог настојања да свој владарски легитимитет изгради на новој идеолошкој основи. Та основа се открива из анонимног латинског панегирика који му је био упућен, након његовог уклањања Максимијана Херкулија, раскидања са тетрархијском основом владања и настојања да успостави принцип наследног права подржан и одобрен од стране Аполона.²

Друго значајно духовно искуство везано за визију и сновиђење, о којем говоре извори, догађа се такође у значајном политичком тренутку. Осигуравши се савезом са Лицинијем, владарем Подунавља и Балкана, Константин је почетком 312. године кренуо преко Алпа на Апенинско полуострво у рат против Максенција. Непосредно пред одлучујућу битку код Милвијског моста, према писаним изворима, збио се догађај који је, како се сматра, ушао у легенду.³ И док Лактанције само износи податак да је Константин у сну, у ноћи пред битку, добио налог да Христовим монограмом, као небеским знаком, обележи штитове својих војника пре боја,⁴ према Евсевију Цезаријском, Константиновом биографу, који му је, наводно под заклетвом, после неколико година од самог догађаја испричао свој доживљај, сновиђењу претходи визија односно провиђење светлосног крста на

1 Аноним, (310) Панегирик Константину, Треверска Аугуста (Немачка, Трир), *Pan. Lat.* VII (VI)

2 Лемерле, П. Константинова хришћанска и источњачка монархија, у: *Војсковођа, цар, светац*, зборник о Константину Великом, приредио Озимић, Н. (1997), Ниш: Просвета, стр. 38.

3 Радић, Р. (2010), *Константин Велики - надмоћ хришћанства*, Београд: Еволута, стр. 91.

4 Лактанције (2002), О смрти прогонитеља, Глава XLIV, *Источник* бр. 42, Београд, стр. 147. Текст гласи: „Константин је у сну опоменут да на штитове упише небески симбол и тако заподене битку. Он учини како му је наложено и преко слова Х стави (I) чији је врх заобљен и тиме на штитовима напише Христово име.”

небу изнад којег су биле речи: „овим побеђуј”.⁵ Лактанције⁶ и Евсевије⁷ су хришћански аутори у чијим текстовима се наглашава аргумент божјег чуда које се исказује својом супериорношћу у односу на претходна паганска веровања. Када је реч о самом *тексту сна*, онда је уочљива разлика између верзија које износе поменути аутори. Лактанције најпре објављује тај сан, а Евсевије га надграђује. У оквиру свог апологетског односа према хришћанству, Лактанције је мотивом сна назначио његов значењски потенцијал који ће се потом развити у легенду о божјем чуду и Константиновом мистичком преобраћењу. У односу, дакле, на Лактанција који износи само Константинов сан као језгро легенде, Евсевије указује да сну претходи колективна визија Христовог монограма на небу, коју су доживели и војници. Износећи непроверљив Константинов доживљај сна у којем је, пред битку, добио важну поруку о томе како да победи, Лактанције не помиње колективну визију као битан догађај који је претходио овом сну. У том смислу и питање реалности тог догађаја добија одговор у спорној аутентичности Евсевијевог описа као и самог Константиновог житија које му је приписивано. Због очигледних контрадикторности и накнадног дописивања, оправдане сумње су изражене одређењем аутора овог списка као Псеудо Евсевија.⁸ Имајући у виду идеолошко-политички амбијент у којем је обликована представа о Константину Великом, ово дело написано је првенствено за потребе цркве, а тек потом је постало један од најважнијих извора за упознавање његовог живота.

5 Евсевије (Јевсевије, Еузебије) Цезаријски, Константинов живот, у: *Војсковођа, цар, светац*, зборник о Константину Великом, приредио Озимић, Н. (1997), Ниш: Просвета, стр. 15. Текст гласи: „Он рече да око поднева, када дан већ поче да се смирује, он виде сопственим очима светлосни знак у виду крста на небу, изнад Сунца, са натписом: За ову победу. Он би задивљен овим призором, а такође и његова армија, која посведочи ово чудо. И док је он размишљао о значењу тог привиђења, ноћ се изненада спусти; тада му се у сну појави Исус Христос са истим знаком који је већ видео на небу, наредивши му да направи сличан знак и да га користи као заштиту у свим окршајима са непријатељем”.

6 Лактанције (250 - 320) је након прихватања хришћанства постао жестоки критичар паганства и бранилац хришћанске цркве. Био је учитељ Константиновог сина Криспа, а у наведеном делу, из 318. године, први пут је описао Константиново сновиђење као наговештај његове победе над Максенцијем у бици код Милвијског моста.

7 Евсевије Цезаријски (263 - 339), од 311. је епископ у Цезарији, Палестини, аутор десетотомне *Црквене историје*. Као хришћански писац, веома наклоњен Константину, оптужио је Лицинија да је прогонио хришћане. Та оптужба долази у време сукоба Лицинија и Константина, и представља подршку коју је том приликом Евсевије пружао Константину.

8 Упор. Лемерле, П. нав. дело, стр. 37.

Описани у контексту поменутих збивања која претходе бици код Милвијског моста, догађај колективне визије и сновиђење добили су значење позитивног знамења. Неоспорна је ауторска тежња да се индивидуално искуство, тј. сан, учини убедљивијим тако што му се даје шире социјално значење описивањем и колективне визије која му претходи. У тој тежњи се оцртава необични амбијент у којем ће експлицитно значење Христовог монограма бити изражено речима *In hoc signo vinces* – „У овом знаку ћеш победити”. Премда се у овом опису истиче и шири контекст, средиште његовог значења је везано за индивидуално искуство самог сна у којем се Константину јавља Исус Христос са јасним тумачењем визије и препоруком како да оствари победу. У равни фактичког, као што је битка која се догодила, спорност извора које се приписује Евсевију Цезаријском доводи у питање поменути догађај који је прерастао у легенду, али још увек не оспорава Константинов сан и његово сновиђење.

Уколико сагледамо све чиниоце Константиновог сна, онда је његово одређење пророчког условљено оним елементима конструкције који акценат са наднаравног, божанског гласа, стављају на свестан и рационално мотивисан процес. Резултат тог процеса је легенда, којом се тумачи војна победа постигнута наклоношћу хришћанског Бога, идентична легенди која говори о његовој визији паганског бога Аполона. Прва визија имала је политички значај у Константиновом настојању да легитимише своју власт, док је његово сновиђење с јасном поруком о исходу битке са Максенцијем зачетак нове идеологије засноване на хришћанству која се открива у спорној аутентичности скривеној иза убедљиве хришћанске легенде.

Да бисмо дошли до аргумената који могу потврдити овај став размотрићемо наведене записе и у контексту непосредних факата везаних за начин на који је обележена ова победа. Тролучни Константинов славолук у Риму, подигнут у периоду од 312. до 315. године, недалеко од Колосеума поводом победе код Милвијског моста, без икаквих је знакова и симбола који би указивали на то да је победа постигнута уз помоћ хришћанског Бога.⁹ У натпису на славолуку истиче се да је победио захваљујући божјој помоћи, али је тај уопштени реторички израз остао без конкретног значења које би указивало на захвалност хришћанском Богу за постигнуту победу. Уколико је, према наведеној легенди, наредио својим војницима да ставе Христов монограм на своје штитове

9 Радојчић, С. (1982) Фреска Константинове победе у цркви Св. Николе Дабарског, у: *Одабрани чланци и студије 1933-1978*, Београд, Нови Сад: Југославија, Матица Српска, стр. 46.

као знак под којим ће победити, онда је неоспорно да као победник у одсудном боју не би одустао од обавезе да оно што је битно допринело његовом успеху и прикаже на свом славолуку. Међутим, на овом највећем и скулптурама најукрашенијем славолуку антике¹⁰, битка је рељефно приказана само на једном малом фризу, док је на тондама на ужој страни споменика представљен залазак Селене, богиње месеца, и рађање Сола, бога сунца. Премда се представе ових богова тумаче изразом паганских веровања сенатора који су потврдили одлуку о подизању славолука, цар који је победио свог супарника и потом био један од главних актера доношења акта о верској толеранцији не би исказао своју немоћ тиме што би одустао од представљања знака и симбола Бога који му је помогао. Уколико је доношење *Миланског едикта* већ следеће 313. године био знак захвалности за божју наклоност, онда је било логично и обавезно да се хришћански знак симболично представи на славолуку који ће тек након две године бити завршен. Несхватљиво је да знаком којим је обележио штитове својих војника и под којим је победио не обележи и славолук подигнут у име те победе. Зар законским успостављањем верске толеранције и изједначавањем хришћанства с другим религијама, није омогућено и цару да искаже на свом славолуку захвалност Богу који му је пресудно помогао у борби? Одсуство хришћанског симбола под којим је победио, неспојиво је са Константиновим карактером, енергичношћу и одлучношћу која га је водила до свих дотадашњих и будућих победа. Како то да се на овом славолуку изграђеном од делова других грађевина није нашао и најбитнији хришћански елеменат који би његовом синкретичком духу дао суштинско обележје већ прокламоване верске толеранције?

Приказима Селене и Сола као јединим религијским симболима на славолуку, фактички је изражен тадашњи Константинов однос према религији. Они су јасан показатељ његовог поштовања култа сунца, који истовремено говори да је хришћанска легенда о његовом сновиђењу непосредно пред битку створена касније.

Константинова тежња да своју власт прошири добија, дакле, снажно упориште у приписаном му провиђењу и сновиђењу као натприродном чиниоцу подршке у остварењу жељене будућности и претензије да овлада светом. Као што је тумачење Константинове визије Аполона било у функцији

¹⁰ Због његовог бржег завршетка узети су украси са Трајановог форума, Хадријановог тетрапилона и славолука Марка Аурелија, а рељефима из других раздобља изражен је однос према позитивној традицији на којој је Константин заснивао свој владарски ауторитет.

потврде актуелног култа и објаве да има подршку бога, тако је и потоње тумачење хришћанског сновиђења било у функцији стварања нове владарске идеологије са израженим критичким односом према дотадашњој паганској религији и њеном схватању судбине. Догађај који се пре битке између Константина и Максенција, збио код Милвијског моста није постао легенда, већ је реч о легенди која се представља као догађај. У том смислу се и може тврдити да Константин није тада доживео никакво мистичко искуство као основ свог религијског преобраћења. Легенда о његовом сну има важну улогу у успостављању нове религијске идеологије у којој се јасно наглашава наклоност и подршка хришћанског Бога римском цару. Реално, дакле, сан и визија Христовог знака нису утицали на Константиново религијско преобраћење, али је од доношења *Миланског едикта* он увидео значај хришћанства за учвршћивање своје власти.

На питање какав је хришћанин био цар Константин може се одговорити сагледавањем његовог односа према религији. Оскудне непосредне доказе о његовој религиозности треба сагледати у контексту његових поступака као основе за тумачење његовог односа према паганским боговима и према хришћанству. Занемаривањем претходних чињеница, настала су и бројна тумачења Константинове религиозности, која историчари религије разврставају у три групе. У прву спадају она која истичу његово изворно преобраћење након мистичког доживљаја непосредно пред битку са Максенцијем. Другу чине ставови који указују на његово увиђање значаја хришћанства као нове владарске и државне идеологије, док у трећу спадају тврдње о томе да је остао до краја свог живота паганин који је из формалних и прагматичких разлога прихватио хришћанство.¹¹

Уколико се има у виду да је упоредо легитимно постојање паганских и нових хришћанских схватања карактерисало време од доношења Миланског едикта, онда у наредним деценијама, тачније до Тиберијевог проглашења хришћанства државном религијом, хришћанство постепено преовладава над паганством. У том процесу пресудну улогу је имао и Константин. Колико је, међутим, он био хришћанин, а колико је остао паганин посебно је питање. Легенде о његовим мистичким искуствима, најпре Аполона, а потом и Исуса Христа, створене су на основу списа сачињених у време његове власти и славе и имају идеолошку функцију. На основу њих се не може говорити о његовом религијском

11 Линг, Т. (1990) *Историја религије Истока и Запада*, Београд: Српска књижевна задруга, стр. 222- 223.

преображају. Непосредно пред битку код Милвијског моста, он није доживео мистички преображај и постао хришћанин, али је од тада исказивао прагматични однос према хришћанству и према старој паганској вери. Уколико се одговор тражи у етичкој равни, онда су поједини његови поступци, попут убиства сина из првог брака и друге жене, далеко од хришћанског етичког принципа саможртвовања из љубави и нечињења другима оно што себи не би пожелело да му други учине. Ти поступци отварају и питања: Колико је на путу индивидуације Константин спознао себе, своје слабости и мане и могао да се суочи са својом негативном страном, својом сенком да би је превладао? Да ли је успео да преобрази себе и одоли искушењима да не понавља грешке и огрешења одлучан да негује врлине? Да ли је подлегао паганском искушењу и попут свих несавршених хришћана, чинио другима оно што није желео да му други чине? Колико је својим понашањем утицао на односе између својих синова који ће међусобно ратовати, приклањати се аријанству и доводити у питање његово наследство?

Иако је благонаклон однос према хришћанству стекао од родитеља, мајке Јелене, која ће, због потоњих заслуга за хришћанство и откривања часног крста у Јерусалиму, на којем је распет Исус Христос, бити проглашена за светитељку, и оца, Констанција Флора, који за своје владавине није прогонио хришћане, Константин је постојање узвишених хришћанских принципа доживљавао као изазов превладавања паганског у себи и око себе. Прихватајући нова, он је истовремено задржао и своја дотадашња стара религијска схватања. Паганство и хришћанство су присутни као чиниоци целине његовог религијског искуства. Неоправдан са становишта религијске принципијелности, овакав однос је разумљив у прагматској животној равни која је захтевала прилагођавање и помирљивост. Због прагматичности он се не придржава принципа, што је ближе паганском него ли хришћанском моралу. Сагледана у контексту читавог његовог живота, Константинова религиозност се може најадекватније сагледати као постепено прихватање хришћанских вредности и поступно преобраћење, које крштењем, непосредно пред смрт, добија неоспорно хришћанско обележје.¹² У том процесу, он је био хришћанин онолико колико му је то допуштала његова паганска прагматичност, односно остао је паганин сходно могућности да хришћанска схватања и

¹² Лемерле П. нав. дело, стр. 40; Паланк, Ж. Р. Поступно преобраћење, у: *Војсковођа, цар, светац*, зборник о Константину Великом, приредио Озимиф, Н. (1997), Ниш: Просвета, стр. 61 - 66.

принципе уклопи у остварење својих животних и политичких циљева.

У Константиновој индивидуацији оцртава се пут верника који није вођен религијском страшћу, већ снагом свог ума увиђа значај религије којој је придавао одговарајући значај у приватном животу и политичкој активности. Његов пут од паганина до хришћанина, није обележен визијама и сновиђењем које је довело до његовог религијског преображаја. Мистичко преобраћење је реално уколико је оно почетак другачијег доживљаја света као израз радикалне духовне и етичке промене у односу на дотадашњи живот. Међутим, такав преображај Константин није доживео, јер је његов однос према хришћанству обележен поступним еволутивним променама. Он у хришћанству налази траженог једног Бога, а легенда о догађају пре битке код Милвијског моста има за циљ да потврди природни ауторитет новог цара чије су претензије да постане и једини римски владар. Зато је његова религиозност рационална, а осећања су представљена легендом којом се сугерише нова истина о наднаравном, оличена у хришћанском Богу, која постаје упориште новог поретка.

Један од битних чинилаца његовог прихватања хришћанства јесте увиђање перспективности нове религије, којој је најпре обезбедио равноправност, а после победе над Лицинијем 324, када је постао једини цар, допринео је и њеној идеолошкој консолидацији и доктринарном снажењу. Организовање Првог васељенског сабора 325. године у Никеји, на којем је и сам непосредно учествовао, било је од пресудног значаја за хришћанство јер је тада дефинисан Символ вере и однос између Оца, Сина и Светога Духа, утврђен је начин на који се одређује празнични дан Васкрсења, одбачени су дотадашњи гностички списи и усвојен је званични корпус текстова, четири јеванђеља, који постају основа хришћанске идеологије. Окончавши догматске расправе и победивши аријанство, које је проглашено за јерес и у потоњем времену потпуно потиснуто, Константин је у идеолошки консолидованој хришћанској цркви нашао поуздан ослонац сопствене власти и робовласничког поретка империје. Због својих заслуга за хришћанство, проглашен је светитељем и, по значају, изједначен са апостолима¹³ да би као равноапостолски цар постао својеврстан хришћански идеал. У

¹³ Апостол у значењу изасланика, весника. Први апостол је био сам Исус Христос, на чији је божји позив дошао и слободан, људски одговор. Они који су у свом времену чинили оно што и Христови апостоли, потврђујући принцип постојања цркве на вери, проповеди и подвигу, постајали су равни апостолима. Константин је саградио у Константинопо-

том процесу потиснуто је оно негативно што је учинио као владар а истицано оно позитивно, да је владао по божјим и хришћанским законима. Његова идеализована представа учиниће га и својеврсним примером и потоњих српских владара.

Битније од инсистирања на наводном Константиновом мистичком преображају су његова прагматична верска толеранција и процес поступног превладавања хришћанског над паганским. Током дугогодишњег владања борио се и са паганским искушењима којима је повремено подлегао а прави хришћанин је постао када је могао искрено да се покаје и када је, свестан да му више не прете овоземаљска искушења, непосредно пред своју смрт обредно крштен. Његов живот је и својеврстан образац који показује да успех на неком пољу зависи првенствено од успешне организације релевантних чинилаца од којих зависи остварење жељеног циља. Као војсковођа ту умешност је доказао на бојиштима против својих супарника, а његов однос према проблемима религијског живота може се узети као парадигма успешног превладавања и свих других супротности.

Легендом о Константиновом мистичком преображају губе се из вида важне чињенице о његовом духовном животу и скрива битна порука за верујуће православне људе да се хришћанином постаје у дугом периоду духовног сазревања. Божји знак који му се указао водио га је до циља, али је то путоказ и сваком хришћанину на његовом путу индивидуације. Истицање неупитности његовог сна и визије су важне за учвршћивање представе о цару као божјем изабранику и потом канонизованом равноапостолском светитељу. Међутим, конструкција сна у оквиру легенде указује на важност рационалног обликовања такве представе која има своју дубљу социјалну, идеолошку и психолошку функцију.

Утврђене чињенице везане за наводни догађај Константинове визије Христовог монограма на небу и потоњег сна, у којем му је сугерисано да ће стављањем тог знамења на штитове својих војника доћи до победе у пресудном боју, показују да је створена легенда била у функцији ојачавања владарске идеологије и успостављања новог легитимитета на основу хришћанства. Познатом методом прорицања догођеног, легенда о пророчанској визији и мистичком сну јавља се након битке чији је исход већ био познат. Тек када је Константин победио свог супарника, ствара се прича о томе да му је и хришћански Бог био наклоњен. Победа, дакле, није била до-

љу цркву Светих апостола у којој је између дванаест празних саркофага сахрањен као 13. апостол 337. године.

вољна, већ се легендом о пророчкој визији и мистичком сну експлицитно истичу Исусова подршка и помоћ. Уколико је тим опредељењем, Бог изабрао своју страну, онда је било на победнику да то након боја и објави стичући тиме свој нови легитимитет. Налазећи у хришћанству потребно упориште својој власти, Константин успоставља византијски модел владавине на принципу симфонијске усклађености световног и духовног у којем је, ипак, цар увек био моћнији од патријарха. Образац успостављања владарског хришћанског легитимитета биће коришћен и у потоњој традицији српске средњовековне државе чији су владари, као што је Константин легендом о визији и сну повезиван са Христом, довођењу и везу са Константином.

ЛИТЕРАТУРА:

- Аноним, (310) *Панегирик Константину*, Треверска Аугуста (Немачка, Трир), *Pap. Lat.* VII (VI)
- Евсевије (Јевсевије, Еузебије) Цезаријски, Константин живот, у: *Војсковођа, цар, светац*, зборник о Константину Великом, приредио Озимић, Н. (1997), Ниш: Просвета
- Лактанције (2002), О смрти прогонитеља, Глава XLIV, *Источник* бр. 42, Београд
- Лемерле, П. Константинова хришћанска и источњачка монархија, у: *Војсковођа, цар, светац*, зборник о Константину Великом, приредио Озимић, Н. (1997), Ниш: Просвета
- Паланк, Ж. Р. Поступно преобраћење, у: *Војсковођа, цар, светац*, зборник о Константину Великом, приредио Озимић, Н. (1997), Ниш: Просвета
- Радојчић, С. (1982) Фреска Константинове победе у цркви Св. Николе Дабарског, у: *Одабрани чланци и студије 1933-1978*, Београд, Нови Сад: Југославија, Матица Српска

Bojan Jovanović

Institute for Balkan Studies of the Serbian Academy of Sciences and Arts,
Belgrade

RELIGIOUSNESS OF CONSTANTINE THE GREAT

Abstract

Deemed most creditable for the doctrinal and ideological foundation of Christianity, Constantine the Great was sanctified and considered an almost apostolic figure. It is believed that Constantine decided to take Christian faith after seeing the Christ monogram in a dream and a vision just before the Battle of the Milvian bridge. By God's grace he was told that if he accepted the sign of Christianity and marked the shields of his soldiers with it, he would be victorious. If at that period of time pagan beliefs prevailed in him, then we can observe how he gradually accepted Christian faith in the years to come. Constantine became a pragmatic and a rational believer who was formally baptized at the end of his life.

Key words: *paganism, Christianity, converting, mystique, ritual, rule, ideology*